

МЪЖКАТА ПРИЧЕСКА „ПЕРЧИН” ОТ МАКЕДОНИЯ В СБОРНИКА „БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ” НА БРАТЯ МИЛАДИНОВИ

Анита Комитска

Посвещава се на покойния Райко Сефтерски

http://www.sitebulgarizaedno.com/index.php?option=com_content&view=article&id=363:2011-12-27-17-33-54&catid=29:2010-04-24-09-14-13&Itemid=61

Оформянето на прическата „перчин” в българската народна традиция се отбелязва със специален обред, наричан в различните райони на страната „стрижба”, „настригване”, „постриг”, „наплитане” и др. (Стоилов 1900: 73-84). Ритуалът се състои в орбедно отрязване на части от косата или обръсване на цялата, като на върха на главата се оставя кичур коса. Обредът се извършва от кръстника, при пълнолуние, в присъствие на родственици и приятели. Тържеството завършва с празнична трапеза. Възрастта на момчетата при този ритуал не е еднаква в различните райони на страната. В Македонската област, в Скопско и Дебърско, „подстрига” е на три годишна възраст на момченцето; в Битолско и Горноджумайско на седем години. От момента на изпълнение на този обред косата не се стриже. Големият български народовед Д. Маринов пише: „...някога мъжете обезателно са си бръснели главите и са оставяли на върха на темето „перчин”, който са плели както женските коси с алени конци. Тоя перчин никога не е рязан, но оставян е бил да расте толкова, колкото може да порасте косата на човека (...) и висял надолу както у жените „коцаци”. Онзи момък или мъж, който имал най-дълъг перчин, считал се за най-юначен” (Маринов 1892: 189). Ресането, сплитането и чистенето от паразити („пощене”, „приобиждане”) на „перчина” според народната вяра се счита за женско задължение; на майката, съпругата, сестрата, любимата. Сплитането е като при женската коса, от три снопа, в плитка, плетени отвън навътре. Най-разпространен е „перчина” от една плитка. Има данни от някои райони на страната, които сочат за оформянето на две плитки. Георги Трайчев при обиколката си из Мариово пише: „Много от момчетата до юношеската възраст не си стрижат косите, а ги оплитат на една или две плитки (пръцлета) и ги носят пуснати като жените или свити под капата като поповете (Трайчев 1923: 17). Заслужава внимание и сведението за простонародни ктиторски портрети от храма „Св. Никола” в същия район от 30-те години на ХХ в., където каменните изображения на двамата ктитори Ангел и Богдан ги представят с традиционни народни носии и с прическа „от по две плетенки” (Радовановић 1928: 102). За повече от една сплитка при мъжете споменава и Павловић в Малешевската област: „... старите брочели главата отзад, оставяйки напред т. нар. „ручими” – плитки, които свивали под капата” (Павловић 1929: 168). Традицията за сплитане на косата в повече от една сплитка се среща и в други краища на българското етническо землище. Така например за Софийско М. Велева отбелязва, че „в някои софийски села (Гълъбовци) прическата „чомбас” е доста усложнена. „Чомбасът” се прави от девет сплитки от началото на темето и събрани под тила в една обща

сплитка, която се оставя да виси на гърба. Сплитката при възможност в края се украсява с възнизани мъниста и „дале” (паричка)” (Велева 1993: 98). В българската етнографска книжнина не е изяснен въпроса за покриването на косата при мъжете. Все още липсва цялостно изследване на мъжките шапки – материал, техника на изработка, украса, разпространение, регионални специфики, промени, модни тенденции, както и това дали те са белег на неженените или женени мъже. Като цяло се налага мнението, че ергените ходят с открити коси (както и момите) и спуснат по гърба „перчин”, а женените или обредно бръснат „перчина” по време на сватбата или го навиват, скрит под шапката. Изследвайки ккапанците в Североизточна България, Ганка Михайлова отбелязва, че „... прическата с открит коса е привилегия на ергените, докато женените били задължени всякога да носят на главата си калпак”. Авторката е на мнение, че „това явление има широко териториално разпространение сред много и различни групи на българското население” (Михайлова 1985: 151). Когато изследва традиционното облекло в Софийско, М. Велева отбелязва, че „привилегия на младите е спуснатия „чомбас”, а старите обикновено скривали сплитките си под шапките” (Велева 1993: 99). Марина Черкезова подчертава, че странджанските ергени ходили с дълъг „перчан”, който се е носил без калпак (Черкезова 1996: 193). Заслужава внимание тезата на Радослава Ганева за покриването на косите при младите, неженени мъже в нейното изследване за знаците на българското народно облекло. Авторката отбелязва, че „навлизането в предбрачна възраст се означава основно чрез специфичната форма, която се придава на мъжката шапка”. В този смисъл тя подчертава, че „ергените носят калпака си, издаден и със заострен връх, с което се отличават от женените мъже, при които дъното е вмъкнато, прибрано навътре. Той (калпакът – б.м.) се носи по ергенски закривен настрани ...” (Ганева 2003: 243). За района на Македония няма конкретни данни дали покриването на мъжките коси е белег за социален статус на носителите им. Изследвайки Пиринския край, М. Велева пише, че „... в отделни села се пазят спомени за прическа с „перчин” – сноп коса от темето, оставяна дълга сред ниско остриганата коса наоколо, сплетена в сплитка, която се спуска назад или се свива под калпака” (Велева 1980: 309). Георче Петров, разделяйки населението на Македония на четири основни групи въз основа на географското положение, говора и носията, пише за втората група, обитаваща района на Гевгелийско, Воденско, Кайлярско, Костурско, Ресенско и Прилепско: „жителите на тези села обичат да оставят отзад „перче”, когато полянците обикновено бръснат главите си, като оставят на темето си една кубчинка от косми (Петров 1896: 718). Ефрем Каранов при обиколката си в Тетовско, изтъква: „Мъжете си бръснат главите, като оставят „перчин” ... Може би чалмите да са турско влияние, както и бръсненето на главите и оставянето на „перчин”, а може би да са и старовремски остатък. Старите славяни също са оставяли „перчин” на главата (Каранов 1891: 292-294). При посещението си в Петрич в края на XIX в. В. Кънчов отбелязва „... главите (на мъжете – б.м.) им бяха повечето обръснати и на темето стоеше „перчин”, хубаво зарешен (Кънчов 1970: 123). При обиколката си из вилаетите Ат. Шопов пише за посещението си в с. Просечен, Драмско и наблюденията си в местния черковен храм – „... църквата бе пълна с мъже, главите на певечто от тях бяха бръснати; на върха само по обикновено стърчаха грижливо разрешени чомбаси, у някои и сплетени ...” (Шопов

1893: 67). Ценни сведения за село Ковачевица, Неврокопско от началото на XX в. ни дава Ст. Шишков, според които „до преди 30 години главите си бръснели и оставяли само на темето „чеамбас” и фес с бяла кърпа (Шишков 1904: 168). Според данни от началото на XX в. в Македония в района на Мариово и Овче поле младите мъже след сватбата носили навито около шапката парче плат – „убрус”, „чалма”¹, с което не се разделяли до смъртта си (Видиник 2001: 24). Въпреки, че по въпроса за откритите мъжки коси и носенето на шапки като знак за социална принадлежност не би могло да се даде еднозначен отговор, бих се изказала предположението, че в един по-далечен период и непокритите коси при младите мъже, както и при девойките, са символ на тяхната свобода. И не случайно в словесното народно творчество ергените са възпяти със свободно веещи се на вятъра перчеми.

Според вярванията и представите на българите мъртвите са се погребвали с „перчин”. По данни от Скопска черна Гора от началото на XX в. „перчинът” на мъртвия хубаво се е сресвал и сплитал. Когато поставяли мъртвия в ковчега, перчина е изпънат на гърба и тялото го е покривало (Райчевић 1930: 366). Скопският изследовател на традиционния костюм Г. Здравев отбелязва, че „перчинът” на мъртвия се отрязва и добре сресан и сплетен, се оставя до главата му (Здравев 1966: 209).

Интерес предствлява въпросът за прическата на мъжете на трите етноса – основоположници на българската народност. Според някои автори траките също са носили „перчин”, позовавайки се на Илиадата, където Омир ги нарича пер... (Борчевић 1930: 80). Славяните са носили дълги до раменете коси, дълги бради и мустаци, само робите са носили със стригани коси. В изследването си за българското народно облекло Хр. Вакарелски и Д. Иванов отбелязват, че „под влияние на германците, те (славяните – б.м.) почнали да стрижат и дори да бръснат косите си, като оставяли на главите си една част, обикновено отстригани, нестригана както е било у запорожките казаки или пък са оставяли „парчем” (чумбас) (Вакарелски, Иванов 1941: 22). Оформянето на мъжката коса в една сплитка е познато и на другите славяни на Балканите – сърби и хървати, както и на западните славяни. По този начин са ресали косите си по данни от XIX в. и други народи, населяващи Балканския полуостров – турци, гърци, бошняци. В нашата етнографска книжнина се налага мнението, че този тип мъжка прическа е присъщ и определящ за прабългарите. В своето изследване за „перчема” или „чомбаса” у старите българи Райко Сефтерски стига до извода, че „... прическата перчем – бръсната глава със сноп коса, - разпусната или сплетена на една, две или повече плитки, истрически може да бъде приписана само на прабългарите” (Сефтерски 1987: 82).

В изследването си за българския костюм, описвайки облеклото на старите българи Хр. Вакарелски и Д. Иванов отбелязват: „... Старите българи са носили мустаци, бради и дълги коси. Болярите стрижели отпред брадите си и оставяли отзад косите си дълги, като са ги сплитали в три плитки (коси), спущани към гърба (Вакарелски, Иванов 1941: 26). Привърженик на тезата за прабългарския произход на „перчина” е и Й. Иванов. Проучвайки облеклото на старите българи, той пише: „... Докато славяните запазвали косите си върху цялата глава, болярите, които произлизали от тюркската аристокрация, бръснали отпред главата си, като оставяли косата да расте

само отзад, сплитали я в три плитки и я спущали да пада по гърба” (Иванов 1940: 8).

Г. Фехер – големият изследовател на прабългарската култура изтъква, че „... главите на маджарите и прабългарите били бръснати отпред, а отзаде оставяли косите си плетени в три перчени ... князете им като знак на благородство оставяли косите си напълно” (Фехер 1926: 96-97). Този вид мъжка прическа, с ниско острогана или бръсната коса и дълги коси на гърба, сплетени или усукани на масури, се наблюдава и в изображенията на т. нар. каменни баби от с. Енджекьой, Шуменско (вж. Фехер 1926: 96; Иванов 1940: 8; Наследникова 1969: 10; Сефтерски 1987: 80).

Интерес представлява мраморното изображение на български велможа от 8-9 в. от новата ера от личната сбирка на цар Фердинанд I Български, съхраняван в Археологическия музей във Варна, където той е изобразен с ниско подстригана коса и плитка, спусната на рамото му (Вълчев 1988: 64). Йордан Вълчев в своето проучване „Две изречения на Исус Христос” стига до извода, че описаната по-горе мъжка прическа „перчин” е носена в древността от нееврейските народи и вижда в скулптурно изображение на добрия пастир от 3-ти век от новата ера, намиращо се в Латеранския музей в Рим, Исус Христос със спускаща се плитка, положена на дясното му рамо (Вълчев 1998: 65). Безспорен е фактът, че прическата „перчин” е била разпространена по земите, населяни с българи от дълбока древност. Въпреки превратностите на времето, тя просъществува в средните векове и се запазва в различните части на българското етническо землище до твърде късно – 30-40-те години на XX в. по спомени (непотвърдени за жалост) на информатор от Битоля, роден 1967 г., в неговото детство е виждал стари мъже от Мариово да слизат на пазара в Битоля и по гърбовете им да се спуска дълга плитка. В последните двадесет години в България се забелязват мъже (най-често млади) с ниско постригани или бръснати глави и с пускащата се плитка на гърба им. За едни от тях това е само модна тенденция, за други – начин за докосване до миналото на своя народ.

ЛИТЕРАТУРА:

- Библия 1928: Библия. Синодално издание. София.
Боршевић, Т. Р. 1930: Косе у нашем народу. – В: Наш народни живот, 1. Београд, 70-99.
Братя Миладинови 1861: Български народни песни. Загреб.
Вакарелски, Хр., Иванов, Д. 1941: Български народни носии сега и в миналото. София.
Вакарелски, Хр. АЕИМ (Архив на Етнографски институт с музей – БАН), 980-II
Велева, М. 1980: Облекло. – В: Пирински край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания на Югозападна България. С., 260-347.
Велева, М. 1993: Облекло. – В: Софийски край. Етнографски и езикови проучвания. С., 80-140.
Видинк, Г. 2001: Забрадување и покривање. Скопје.
Вълчев, Й. 1998: Две изречения на Исус Христос. София.
Ганева, Р. 2003: Знаците на българското традиционно облекло. София.
Здравев, Г. 1996: Македонски народни носии. Скопје.
Иванов, Й. 1940: Облеклото на старите българи. – В: Родина, № 3, 1-12.
Каранов, Е. 1891: Материали по етнографията на някои местности в Северна Македония, които са смежани с България и Сърбия – В: СБНУ, 4, 291-294.
Кънчов, В. 1970: Избрани произведения, Т. 1, София.
Маринов, Д. 1892: Жива старина, 2. Русе.
Марковић, Р. 1939: Дебърски Дримкол. Скопље.
Младенов, С. 1941: Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София.

- Михайлова, Г. 1985: Облекло. – В: Капанци. Бит и култура на старото българско население в Североизточна България. С., 131-167.
- Наследникова, В. 1969: История на българския костюм. София.
- Павловић, У. 1929: Малешево и малешевци. Београд.
- Петров, Г. 1896: Материали по изучаването на Македония. София.
- Радовановић, В. 1928: Култ прстонародних црквених ктитора у Јижној Србији. – В: ГСНД, III, Скопље, 99-104.
- Ранчевић, С. 1930: Народна ношна у Скопској Црној гори. – В: ГСНД, 7-8, 347-368.
- Сефтерски, Р. 1987: Принос към проучването на „перчема” или „чомбаса” у старите българи. – В: Български фолклор, № 4, 66-82.
- Стоилов, А. П. 1900: Стрижба. Фолклорна студия. – В: Български преглед, 5, 73-86.
- Трайчев, Г. 1923: Мариово. София.
- Фехер, Г. 1926: Мадарският конник. Погребални обичаи на прабългарите – В: ИНЕМ, VI, 81-106.
- Черкезова, М. 1996: Облекло. – В: Странджа. Материали и духовна култура. С., 159-196.
- Шевалие, Ж., Геебрант, А. 1996: Речник на символите. София.
- Шишков, Ст. 1904: Село Кавчевица, Неврокопско. – В: Родопски напредък, 2.
- Шопов, А. 1892: Из живота и положението на българите във вилаетите, Пловдив.